

CERTAMEN IV.

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

Szerkesztette
EGYED EMESE, GÁLFI EMŐKE, WEISZ ATTILA

Kolozsvár, 2017

HATVANY LAJOS ERDÉLYI ÚTKERESÉSEI

Kulcsszavak: *Hatvany Lajos, Gaál Gábor, emigráció, Korunk folyóirat, 20. század eleji ideológiák*

Hatvany Lajos életpályájának feldolgozása igen sok akadályba ütközik, mivel a magyar irodalom-, sajtó- és kultúrtörténet különleges figurájával van dolgunk, akinek alakja legtöbb esetben mecénásként és nem pedig alkotóként rögzült az utókor emlékezetében. Ehhez járul meglehetősen egyéni életpályája: a folytonos utazások, külföldi kapcsolathálók bonyolultsága, kétszeri emigrációja, lapok, folyóiratok támogatása vagy vezetése, magyar és német nyelvű publikációi, szépirodalmi szövegeinek ambivalens megítélése, sorozatos vitaszituációkban való részvétele az átláthatatlanság képzetét keltik a kutatóban.¹ Ráadásul ideológiailag is nehezen besorolható, hiszen olyan gondolkodóval, irodalomkritikussal van dolgunk, aki Gyulai Pál tanítványának vallja magát, de Berlinben a hagyományt elvető aktivisták lapjaiba dolgozik, Magyarországon pedig Adyt tekinti az új líra egyedüli legitim képviselőjének, politikailag Károlyi Mihály köréhez csatlakozik, ám az emigrációban csillapíthatatlan vágyat érez magyarsága otthoni megélésére, és aki a korszak nemzetfogalmaival csak nehezen leírható. Már csak a felsoroltak miatt sem meglepő, hogy alakja közbeszéd tárgya lett, és tetteiről sokkal több anekdotát, generációról generációra hagyományozódó, biztosnak tudott adatot őrzött meg az emlékezet, mintsem elmélyült elemzést vagy dokumentálható mecénási tevékenységet. Erdélyi tevékenységével kapcsolatosan is hasonló helyzet áll fenn. Legmakacsabbul az az állítás tartja magát, hogy Hatvany részt vett a *Korunk* című folyóirat megalapításában és nagymértékben támogatta annak megjelenését². Az erdélyi kapcsolatok kiépítésének és jelentőségük túlhangsúlyozásának egyik legfőbb oka Hatvany emigrációban töltött időszaka: annak ellenére, hogy viszonylag kényelmesen élhetett a Habsburgok nyaralójaként funkcionáló lainzi vadászkastélyban, a Hermes-villában és az emigráns értelmiségiek körében folytathatta mind mecénási, mind pedig lapkiadói tevékenységét, csillapíthatatlan vágyat érzett az országba való visszatérésre. Magyarországon körözték, nemsokára pedig Csehszlovákiából is kitil-

* BIRÓ Annamária (1980), dr., irodalomtörténész, az EME Kutatóintézetének tudományos munkatársa. E-mail: biro.annamaria@eme.ro.

- 1 Életrajzához lásd NAGY sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Balassi, Bp., 1993; DERÉKY Pál: *Lajos Hatvany, ungarndeutscher Patriot, Mäzen und Literaturpolitiker = Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pest, Ofen und Budapest: Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten*. Szerk. Wynfrid KRIGLEDER–Andrea SEIDLER–Jozsef TANCER. Ed. Lumière, Bremen, 2012. 109–124.
- 2 Pomogáts Béla források feltüntetése nélkül említi ezt erdélyi irodalomtörténetében. POMOGÁTS Béla: *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2008. 277. Ezt az állítást aztán átveszi a legújabb *Korunk*-monográfia szerzője, Botházi Mária is. BOTHÁZI Mária: *Átmenetek. A harmadik Korunk rendszerváltó tíz éve*. Komp-Press, Kvár, 2015. 61.

tották publikációs tevékenysége miatt, így menekülési útvonalként leginkább az erdélyi irány mutatkozott annak az illúzióknak a kiélésére, hogy szerves része lehet az irodalmi és kulturális életnek. Jelen tanulmány tehát azt vizsgálja, hogy milyen aspektusok vizsgálhatók és emelhetők ki ebből a viszonylag nehezen dokumentálható erdélyi munkálkodásból.³

A Hatvany-hagyaték feldolgozásának jelen állása szerint három szinten tanulmányozható a felvetett problémakör: 1. erdélyi kapcsolatrendszere a kiadott levelezés,⁴ illetve néhány kéziratban maradt levél segítségével; 2. erdélyi lapokban megjelent írásai, műveinek erdélyi recepciója; 3. az Ady-émlékezet ápolása és ennek partiumi/erdélyi szálai.

1. KAPCSOLATRENDSZER ÉS MECÉNÁSI TEVÉKENYSÉG

A kapcsolatrendszer vizsgálatának egyik legfőbb forrása a két kiadott levelezéskötet, viszont mindkettő igen szelektíven válogat a hatalmas gyűjteményből, mely jelenleg az MTA Kézirattárában található. Bár az anyag rendszerezett, csakis helyben vizsgálható, legalább egy címzett-katalógusra online is nagy szükség lenne. Jelen tanulmányhoz csupán a Dienes László által írott kéziratban maradt leveleket vizsgáltam, melyet kiegészítettem a kolozsvári Szabédi-házban található Gaál Gábor gyűjtemény anyagával, ahol a Hatvany által írott, ám igen szűkszavú levelek találhatók. Megállapításaimhoz tehát leginkább a kiadott anyag szolgáltatott forrásokat. Az mindenesetre már egy ilyen redukáltabb vizsgálatból is kiderül, hogy Hatvany legintenzívebb kapcsolatot egykori titkárával, Gaál Gáborral ápolt, aki Magyarországról való távozása után (feljelentés és körözés volt osztályrésze ott, Hatvanytól eltérően még 1928-ban sem mert hazamenni⁵) az ő javaslatára költözött rövid bécsi és berlini tartózkodás után Kolozsvárra. Hatvany anyagilag is támogatta Gaál Gábort, ám ez a havi apanázs nem volt elég sem egy konszolidált nyugat-európai életforma kialakítására, sem pedig egy dél-amerikai kivándorlásra, ezért javasolhatta Hatvany az anyagilag kevésbé megterhelő, ugyanakkor karrierlehetőségeket is kínáló romániai tartózkodást.⁶ Gaál számára nem problémamentes a beilleszkedés, hiszen nem ismeri azokat a viszonyokat, amelyekben az utódállamok kisebbségbe szorult magyarsága próbálja kialakítani a megváltozott körülményekhez igazodó irodalmát, kulturális és társasági életét.⁷ Úgy tűnik, hogy Hatvany segített szociális

3 Természetesen csupán az 1920 utáni periódust vizsgálom, és bár nem kizárt, hogy a második emigráció után is voltak erdélyi kapcsolatai, erre nem sok forrásunk van. A vizsgált periódus tehát egy kb. 20 évnyi intervallumot jelent, az 1920-as évektől 1940-ig.

4 *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Kiad. HATVANY Lajosné. Szépirodalmi, Bp., 1967; Hatvany Lajos *levelei*. Kiad. HATVANY Lajosné, ROZSICS István. Szépirodalmi, Bp., 1985.

5 Gaál Gábor életrajzához lásd TÓTH Sándor: *Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*. Kriterion, Buk., 1971.

6 Lásd Gaál Gábor hálálkodó szavait: „Ez lett tehát egyelőre abból, hogy Ön Dél-Amerika helyett ide kormányzott. Egyelőre úgy látszik, hogy jobb.” Gaál Gábor Hatvany Lajosnak, Cluj-Kolozsvár, 1929. március 3. GAÁL Gábor *Levelek (1921–1945)*. Kiad. SUGÁR Erzsébet. Kriterion, Buk., 1975 (a továbbiakban GAÁL Gábor *Levelek*). 54.

7 Ugyanez a nehézkes viszonyulás jellemző Ignótus kolozsvári tartózkodására is, aki bár elveinek megfelelően cselekszik és ír, végül mégis polémiaik sorába keveredik és távoznia kell Kolozsvárról. Lásd LENGYEL András: *A Keleti Újság élen. Ignótus Huba kolozsvári epizódjáról*. Kalligram XXIV(2015). 10. sz. 64–80.

életének kialakításában is, amit viszont távozása után Gaál nem tud fenntartani: „Barátaimkal semmi meglepő. Kuncz és Hunyadi a régiek. Kunczot napról napra jobban szeretem. Kádárral is barátkozom. A többiekkel is, mindenkivel, – de ne vegye rossz néven, mióta elmentek, határozottan sokkal rosszabb, nem kívül – belül – nekem!”⁸ Folyamatosan kívülálló szerepében látja és láttatja magát, akit sem emberileg, sem ideológiailag nem tudnak besorolni az erdélyi értelmiségiek, ezért tartózkodóan, már-már ellenségesen viselkednek vele, és megpróbálják beskatulyázni: „Az emberek itt, Uram, a legmesszemenőbben kétszínűek, s miután mást nem mondhatnak rólam, jobbra-balra azt bizonyítják, hogy nem vagyok erdélyi. Különben pedig kineveztek egy keresztény Karl Krausnak. Pont”.⁹ A mellőzöttségnek és elhagyatottságnak némileg ellentmond karrierjének alakulása: megérkezése után szinte rögtön számtalan publikációs lehetőséghez jut, hamarosan a *Korunk* társszerkesztője, majd Diennes távozása után fokozatosan egyedüli szerkesztője lesz, és vannak olyan hónapok, amelyekben több tíz írása is megjelenik különböző, főleg baloldali erdélyi lapokban.¹⁰ Szociális elszigeteltség és gyors szakmai sikerek elérése jellemzi tehát Gaál erdélyi pályafutását a korai években, amelyekről hosszú levelekben számol be mecénásának. Kérdéses persze, hogy a Hatvanyhoz fűződő viszonyt mennyire határozza meg az anyagi támogatás. Amíg Hatvany havi támogatást küld neki, karrierjének alakulásáról részletesen beszámol, ennek elmaradása után inkább munkatársi viszony alakul ki köztük – nem mellesleg többéves szünetekkel –, melyben a *Korunk*-szerkesztő Gaál szövegeket kér és jelentet meg az egyre kevesebbet író Hatvanytól. Kétségtelen, hogy ideológiailag rohamosan távolodnak egymástól, bár a fokozatosan balra tolodó Gaál már kezdetekben is igen konzervatívnak látja Hatvanyt. Hosszabban idézek egy Bécsben kelt leveléből, mert akkor közvetlen közletről tapasztalhatta Hatvany gondolkodásmódját, és az ellentétek belátása mellett is emocionálisan erősen kötődött mentorához:

„De ő idegesen pesszimista minden magyar ügyben. Nagyon szeretem őt. ... Neki van egy nagyon nagy betegsége: haza vágyik. Itt hontalan, direkt szerencsétlen, vigasztalni kell és lelket beszélni bele. ... Benne rengeteg törés van. Nem is tudom, miért szeretem. Belülről, kultúrája, szándékai, megértései, álláspontjai idegenek előttem. Csak egy közös, és ez ment mindent: a nagy magyar klasszikus generáció szeretete, és benne az a szándék, hogy itt-ott, kevésszer, késett módon, felületesen is – ennek a klasszikus generációnak új, változott, a Nyugat-generációhoz mért értelmet akart adni. Ő nem közülünk való. [...] Úgy képzelem, hogy a Nyugatnak ha van centruma, jobb- és balszárnya, ő a jobbszárnynál áll a legtöbb kérdésben és csak néha-néha a centrumban. Ha iskolázni lehetne ma a magyar írást: ő a magyar hagyomány iskolásaihoz tartozik, anélkül, hogy ezt a szót kiejtené. Felvilágosult konzervatív. [...] Ő engem nem tart írónak, sok véleményemre felugrik az asztaltól és belsőleg rázkódik meg”.¹¹

8 Gaál Gábor Hatvany Lajosnak, 1927. február. GAÁL Gábor *Levelek* 27.

9 Gaál Gábor Hatvany Lajosnak, 1927. ápr. 8. Uo. 32.

10 „Persze sokat dolgozom. Szinte éjjel-nappal. Gonddal. Minden hónapban 24-25 cikk. Itteniek szerint ez még nem volt, hogy itt valaki, szerkesztőségen kívül, ennyi cikket el tudjon helyezni...”. Gaál Gábor Hatvany Lajosnak, 1927. okt. 6. Uo. 38.

11 Komlós Aladárnak. Wien, 1922. márc. 31. Uo. 8–9.

Az 1930-as években felerősödő magyarországi antiszemitizmus és a nemzeti jelleg túlsúlyozása aztán egy rövid időre újra egymás közelébe tereli őket egy-egy a *Korunk*ban megjelenő szöveg erejéig, de a meleg baráti hang nem tér többé vissza. Gaál erőlesen megvédi az általa alkalmazott módszert, az orosz eszmék *Korunk*-beli megjelenését,¹² Hatvany pedig visszahúzódik, bár előfizetése révén támogatja a lap megjelenését (ez azonban korántsem nevezhető kimagasló mecénási tevékenységnek). Az induló Dienes-féle koncepció kétségtelenül közelebb állt Hatvanyhoz, nem véltetlen, hogy ezekben a korai lapszámokban jelenteti meg nagy szintéziseit, amelyekre a későbbiekben még visszatérek. Viszont a Dienes László által írt levelekből¹³ sem derül ki semmiféle utalás arra nézve, hogy anyagilag támogatta volna a lap indulását és megjelenését. Legtöbb esetben a Hatvany-szövegek korrektúrájáról, a tiszteletpéldányok elküldéséről van szó, személyesebbé csak akkor válik a viszony, amikor Dienesnek távoznia kell Kolozsvárról, és a bécsi munkavállaláshoz Hatvany segítségét kéri.¹⁴ Ekkor Dienes stabilizálni szeretné a lapot is, hiszen tisztában van vele, hogy más országból szerkesztve nem védheti meg azt az esetleges támadásoktól. Éppen ezért a Dienes-féle egy-személyes vállalkozásból stabil főmunkatársi gárdával rendelkező lapot szeretne csinálni, a védőszervezetként működő szerzőlistát pedig a lap címlapján is közölné, ide szeretné bevenni Hatvanyt is: „Szeretném a lapot szélesebb alapokra helyezni és nagyobb lehetőségeket nyitni meg számára. Ennek első lépése volna, hogy elvegyem a lapnak személyemhez fűződő jellegét s a főmunkatársak neveinek kiírásával nagyobb súlyt kölcsönözzek neki. A főmunkatársakat azok közül választanám ki, az irodalmi koteriákra való tekintet nélkül, akik már eddig is dolgoztak a *Korunk*nak. Szeretném hinni, hogy a Báró urnak sem lesz kifogása hogy nevét a főmunkatársak közé felvegyem és megfogja ehhez adni beleegyezését”.¹⁵ Nem azt állítom,

12 Hatvany Lajosnak Cluj-Kolozsvár, 1929. április 19. „Ön Uram azt írja, hogy a lap »kisé nagyon is kacérkodik az orosz eszmékkel«. Ez bevallom igaz. A lapban tényleg sűrűn szerepelnek az oroszok. Söt egy orosz regényt hozunk, ami magyarul meglehetősen felöltik. Ez azonban még nem kacérkodás. Nem kacérkodás azért, mert a lap – világnézeti s ezenkívül még az a speciális beállítódása van, hogy keresztmetszetét akarja adni a mai európai világ tény és eszmeálladékának. Ebben az európai világban pedig ezek az orosz eszmék feltűnően szerepelnek. A lapnak ezt a beállítódását még Dienes László tüzte ki s nekem mint a vállalat alkalmazottjának is ragaszkodnom kell ehhez a célkitűzéshez, eltekintve attól, hogy mint mai intellektuel, bennem is sok lelki kacér hajlandóság van ezekkel az eszmékkel szemben. Viszont észrevehette Ön azt is, hogy a lapban van szinte jobb-oldali és nagyon sok középpárti eszme is. A lapnak tehát, hogy úgy mondjam szerkezetébe tartozik az, hogy igazán baloldali eszméknek is teret ad.[...] Természetesen ez nem jelenti azt, hogy utírozom ezeknek az eszméknek a szerepeltetését, azt azonban feltétlenül jelenti, hogy a lapból egy olyan új, igazán liberális organumot szeretnék, amely az összes előforduló ma az időt joggal alakító eszmével szemben türelmes”. Uo. 60.

13 Ezek az MTA kéziratárában Ms 378/87-90 jelzet alatt találhatók.

14 Dienes a távozás okaként a román fajvédők erőszakos fellépését nevezi meg, akik fizikailag is bántalmazták (lásd 1927. dec. 8-án kelt levelét): „Gaál leveléből már tudja, hogy a Román fajvédők mind fenyegetőbb és mind direktebb akciókat ígérő magatartása lehetetlenné tette maradásunkat és el kellett határoznunk magunkat arra, hogy elmenjünk innen.” Gaál Gábor viszont azt állítja, hogy felesége szigorú tanári módszerei voltak a fizikai erőszak kiváltó okai: „Dienest különben megverték. Valószínűleg olvasta Ön is, pesti lapok is hozták. – *A felesége miatt*, ki előadó és vizsgázató az egyetemen. Nem antiszemitizmus tehát és nem lapja miatt. Az asszony szigorú.” Hatvany Lajosnak, Cluj, 1927. jún. 8. GAÁL Gábor *Levelek* 33.

15 Dienes László Hatvany Lajosnak, Cluj, 1927. dec. 8., MTA kéziratárában Ms 378/87-90.

hogy Hatvany egyáltalán nem támogatta a lapot, hiszen előfizetése, kapcsolatai révén egészen biztosan sokat megoldott a kezdeti nehézségekből, de nincs bizonyítékunk arra, hogy a *Nyugathoz* hasonló vállalkozásként tekintett volna rá, azaz részvényesként vett volna részt a lapkiadásban. A kibontakozó erdélyi művészetet igyekezett anyagilag stabilizálni, ennek egyik jó példája (mely végül is a *Korunk* című lapot is érinti) 1927-es akciója, amely során az *Urak és emberek* első két kötetéért¹⁶ kapott 42 000 lejnyi honoráriumot a következőképpen osztja el: 20 000 lej jut a *Korunk*nak, 5000 lej Kibédi Sándor költőnek, 5000 lej Zuckermandel Ernőnek, Ady francia fordítójának, 10 000 lej annak, aki legtöbbet tett az erdélyi Ady-propagandáért, 2000 lej pedig a Magyar Színház egy tehetséges növendékének. A két utóbbi összeget a Kuncz Aladáról, Kádár Imréről és Ligeti Ernőből álló zsűri N. Tessitori Nóra szavalóművésznek és Kiss Manyi színínövendéknek ítélte.¹⁷

Hatvany Lajos kapcsolathálójának és kevésbé anyagi segítségének köszönhető Markovits Rodion sikerének megalapozása is. Nagyon érdekes történet bonatkozik ki az akkor Szatmárnémetiben élő Markovits felfedezése és felfuttatása, majd pedig a vele való szakítás kapcsán, hiszen a forgatókönyv nagyon hasonlít ahhoz, ahogyan kezdetben nem ismeri fel Ady zsenialitását, félreteszi szövegeit, majd hirtelen rádöbben verseinek felforgató hatására. Egyrészt Markovits Rodionnak címzett 1927-es levelében írja le hasonló retorikával a *Szibériai garnizon* felfedezését: a szerző nevének idegensége miatt papírkosárba dobott, majd onnan a szolgáló által kimentett kéziratot Hatvany sokáig nem vette kézbe, majd mikor borotválkozás közben unalmában belepillantott, azonnal felismerte a tehetséget és a nélküle elkallódó világ-hírű író. A mecénás-támogatott viszonyt ezúttal Romain Rolland és a román szerző, Panait Istrati kapcsolatához¹⁸ hasonlítja, és ahogy Rolland bevezette Istratit a világirodalomba, úgy fogja Hatvany biztosítani Markovits Rodionnak a világhírnevet.¹⁹ Való igaz, hogy sokat tesz a *Szibériai garnizon* magyar kiadásának terjesztéséért,²⁰ majd pedig németre fordítja, és Berlinben megjelenteti a kötetet,²¹ miközben ő maga börtönben ül. 1928-ban a *Magyar Hírlap*-

16 Nagyon érdekes és további vizsgálat tárgya lehetne, hogy az 1920-ban alakult Genius Könyvkiadó hogyan tudott ekkora előleget fizetni, különösen a továbbiak fényében, hiszen végül Hatvany életében csak az első, *Zsiga a családban* című kötet jelent meg.

17 Az erről szóló hír a *Keleti Újság* 1927. február 25-i számában jelent meg.

18 Panait Istrati 1921-ben öngyilkossági kísérlet miatt került kórházba Nizzában. Iratai között egy Romain Rollandnak címzett levelet találtak, melyet nélkülözéseiről írt a román szerző. A történet szerint a levelet a kórházból elküldik Rollandnak, aki felfedezi Istrati tehetségét, publikációs lehetőséghez juttatja, 1923-ban pedig az ő előszavával jelenik meg *Kyra Kyralina* című novellája a *Le Livre Moderne Illustré* 148. számában.

19 Hatvany Lajos Markovits Rodionnak, Párizs, 1927. november 27., Hatvany Lajos levelei. Kiad. HATVANY Lajosné-ROZSICS István. Szépirodalmi, Bp., 1985 (a továbbiakban Hatvany Lajos levelei). 331.

20 A *Szibériai garnizon* 1928-ban jelent meg folytatásokban a *Keleti Újság*ban, majd önálló kiadásban is, de amíg Hatvany a kiadó nyakán marad 1800 példányt (a 2000-ból) el nem viteti Pestre, Erdélyen kívül visszhangtalan marad. Lásd HAMMERSTEIN Judit: *Egy elfelejtett magyar világirodalmi bestseller (MarkovitsRodion: Szibériai garnizon)*. Látó 2011. június. Online: <http://www.lato.ro/article.php/Egy-elfelejtett-magyar-vil%C3%A1girodalmi-bestseller-Markovits-Rodion-Szib%C3%A9riai-garnizon/2092/> (2016. 10. 01.)

21 Rodion MARKOVITS: *Sibirische Garnison. Roman unter Kriegsgefangenen*. Aus dem Ungarischen von Lajos HATVANY, bearbeitet von Ernst WEISS. Propyläen, Berlin, 1930.

ban név nélküli reklámszöveget jelentet meg *Új név a magyar irodalomban* címmel,²² melyben némileg a felfedezés történetét is átalakítja: Markovits kötete azért menekül meg a megsemmisítésről, mert Hatvany figyelmét magára vonja Pop Aurél metszete, így egyik műalkotás előkészíti egy másik diadalútját. A gyors és szédítő sikernek végül nem lett jó vége: Markovits képtelen volt bekapcsolódni a pesti irodalmi világba, örökre az esetlenül viselkedő vidéki úr maradt.²³ Hatvany később a nyilvánosság előtt is megtagadja korábbi mentoráltját, úgy véli, hogy későbbi kötetei agyonhallgatása jogosan történik.

A kapcsolatháló legvidámabb csomópontját képezi a Hunyady Sándor–Kuncz Aladár–Hatvany Lajos-viszony, amely teljesen más megvilágításba helyezi a korabeli kolozsvári életet, és minden bizonnyal ennek az akár bohémnak is nevezhető háromszögnek köszönhető a Hatvany erdélyi tevékenységéhez kötődő anekdoták nagy része. A Hunyady és Kuncz által írt négykezes levelek egészen más képet közvetítenek Kolozsvár szellemi életéről, amit Gaál levelei alapján Hatvany vagy akár a mai olvasó hajlamos lehet elmaradottnak, provinciálisan magába zárkózónak tekinteni.²⁴ Főleg Hunyady az, aki hajlamos a hallott információk alapján Hatvany erdélyi letelepedését terjeszteni, ami a társasági életet különösen kedvelő Hunyadynak egyáltalán nem lenne ellenére:

„Figyelmeztetem rá, hogy itt mindenféle mendemonda él a lejövetelével összefüggésben. Arról is beszélnek, mintha Ön esetleg hajlandó volna letelepedni Erdélyben. Kádár kollégám már egy bukaresti tanszék érdekében fáradozik [...] Sőt már azon is fúrunk-faragunk, hogyan volna lehetséges a kolozsvári egyetemen szerezni meg Önnek ugyanezt a helyet. Kérem, foglalkozzon ezzel a gondolattal. Mert ha kényelmetlen és civilizálatlan is Erdély, nagyon érdekes dolgok folynak itt. Egy egészen új kis ország, a romániai magyar nemzet egyéni léte van itt kialakulóban, a maga egyéni kultúrájával”.²⁵

Hatvany kolozsvári látogatása után a levelek hangja igen közvetlen, ironikus-viccelődő, évődő lesz, egészen biztosan megtalálták a közös hangot, hiszen Hunyady szinte minden további levelében Hatvany újabb látogatását kéri-reméli. Egy kialakuló polgári életforma öni-róniától sem mentes megjelenítését olvashatjuk: „Kérlek, semmi újság. Hízunk, butulunk. Járunk vacsorázgatni, mint régen. Összekötő kapocs vagyunk Kunczcal a két sarkcsillag kö-

22 Magyar Hírlap 1928. április 8. Később gyűjteményes kötetben is megjelent: HATVANY Lajos: *Irodalmi tanulmányok*. Szépirodalmi, Bp., 1960. 112–114.

23 Hatvany így kommentálja a fennebb idézett levelet: „A *Szibériai Garnizon*-t én fedeztem föl, fordítottam is németre a börtönben – keresett vagy 70–80 ezer pengőt, elkártyázta. Közbejött Remarque, és elütötte Markovitsot a sikertől.” Hatvany Lajos *levelei* 479.

24 Gaál időnként mintha még fel is jelentené Hatvanynál két erdélyi barátját. Pl. „Hunyady is és Kuncz is üdvözlétüket küldik. A körülöttük levő grófi ködtől alig láthatók. Egyik se dolgozik mint író.” Hatvany Lajosnak, Cluj, 1927. jún. 8. Gaál Gábor *Levelek* 33. Egy másik alkalommal még súlyosabb vádakkal illeti őket: „Kuncz és Hunyady megkönnyíthették volna itteni sorsom. Ők azonban nem segítettek semmiben. Ezt lélekben nem bocsátom meg nekik soha. *Ennyivel Önnek tartoztak volna.* – Azért szeretem őket. De tudom, hogy nem az embereim.” Hatvany Lajosnak, 1927. okt. 6. Uo. 39.

25 Hunyady Sándor Hatvany Lajosnak, Kolozsvár, 1925. 09. 07. Hatvany Lajos *levelei* 323.

zött”.²⁶ Kolozsvár fejlődéséről, a lakhatási viszonyok jobbra fordulásáról, az alakuló Helikonról, kirándulási lehetőségekről és a pezsgő sajtóéletéről adnak hírt ezek a levelek még akkor is, ha a nagyvilági Hatvany előtt mindig mentegetőznek az elmaradottság miatt. Nem tudjuk, hogy a Kolozsvárra költözésből, az esetleges katedra megszerzéséből mennyi igaz, volt-e bármiféle valóságalapja Hunyady Sándor felvetéseinek. Úgy tűnik, mintha a visszafogottabb Gaál Gábor mégis jobban ismerte volna Hatvany Lajost, hiszen Hunyady pont azzal nem érvel, ami a legfontosabb volt az emigrációt nehezen viselő báró számára: Kolozsváron magyar közegben, magyar témákról értekezve akár magyarnak is érezhette volna magát, mely sem az emigrációban, sem pedig otthon, a visszatérése utáni per következtében nem adatott meg neki.

2. ERDÉLYI LAPOKBAN MEGJELENT ÍRÁSAI, MŰVEINEK ERDÉLYI RECEPCIÓJA

Az intenzíven ápoltt erdélyi kapcsolatok ellenére Hatvanynak nem sok szövege jelent meg itteni lapokban. Kevés számú szövegről beszélhetünk tehát, de mindegyik szöveg nagy jelentőséggel bír a Hatvany-életműben. 1926 decemberében és 1927 januárjában jelenik meg a *Korunkban* Hatvany színtézise, mely később különlenyomatként önálló kötetben is napvilágot lát *A polgár válaszüton* címmel.²⁷ Természetesen az ilyen jellegű számvetéseknek rengeteg irodalmi példája lehet, mégis azt gondolom, hogy ennek a szövegnek Heinrich Mann 1911-ben a *Pan* című lapban publikált *Szellem és tett* című írása volt a kiindulópontja. Heinrich Mann írása később az aktivisták egyik alapolvasmánya lett, struktúrájának alapja viszont a társadalmilag elkötelezett francia gondolkodók történetének felvázolása Rousseau-tól Zolaig. Heinrich Mann esszéje a francia kultúra iránti rajongásából táplálkozik, és a francia-német ellentétzésre épül: míg a francia intellektuális viszonylag könnyen irányíthatják/irányíthatták népüket akár a fegyveres forradalom vállalására, a német értelmiségiek eleve elzárkóznak a társadalmi felelősségvállalástól, de a német nép sem érett az értelmiségiek vezető szerepének elfogadására. Hatvany természetesen más feladatot vállalt: ő a polgárság felemelkedését és bukását kívánja megírni szövegének első részében, míg a másodikban választ keres arra az égető kérdésre, hogy mit tehet a polgár a megváltozott viszonyok, egy világháború, egy megbukott forradalom és értékeinek devalválódása után. A szöveg struktúrája, a kérdések megfogalmazása azonban kétségtávol Heinrich Mann-i ihletésűek, és a szövegben is előkerülnek a Mann fivére referenciapontként. Kiindulópontja saját jelenének lefestése és a polgárság totális csődje:

„Délén az olasz polgárság hadsereget tart a maga védelmére s Mussolini száján keresztül üzen hadat a polgári forradalom 1789-es, másfélszázéves hagyományának. Franciaországban a radikális polgárság hasztalan vergődik, hogy csak egy szemernyit is megvalósítson a haladó, fejlődő, egyenlősítő polgárság nagyszerű programjából. Az angol polgárság előbb államse-

26 Hunyady Sándor és Kuncz Aladár Hatvany Lajosnak, Kolozsvár, 1926 tavasza. Uo. 340.

27 HATVANY Lajos: *A polgár válaszüton*. *Korunk* I(1926). december. 753–764; II(1927). január. 11–23.

géllyel, majd pedig a munkásság létminimumának megtagadásával igyekeznek tengetni a polgári termelésnek ideig-óráig tartó, mesterséges életét. A német Bürger megmételjezi a hivatalt, a törvényhozást, utálja a köztársaságot s úgy fél a rászakadt demokratikus önkormányzattól, hogy legjobban szeretne visszamenekülni a császári gyámság alá. A megnyomorodott spanyol, bolgár, magyar, román, lengyel polgárság eladta lelkét a leghitványabb oligarchiának”.²⁸

A polgárság és értékei kialakulásának történetét a francia forradalom felvázolásával, az elért eredmények és az elkövetett hibák számbavételével kezdi, egyik legfontosabb megállapítása mégis az, hogy az így kialakult polgári társadalom „a politikai szabadság jogait, hanem egyszersmind a szabad bírálatnak és szabad kutatásnak jogát, szóval a lehető legteljesebb emberi szabadságot jelenti.” Elképzelésében a nemzeti és polgári jelleg nem állnak egymással szemben, hiszen a szabad polgár cselekvési területe a nemzet és a haza, amely többé nincs alávetve a hűbéri társadalom kaszt- és szabályrendszerének. Thierry²⁹ és Toqueville³⁰ az ideális polgári berendezkedésről szóló nézeteit vázolván jut el arra a következtetésre, hogy a 19. századi polgár ott követett el hibát, hogy saját vágyait egyenlőnek tekintette az emberiség vágyaival, és úgy gondolta, hogy a polgári demokrácia megteremtésével minden népréteg elégedett lesz. Amerikában nem voltak tekintettel a rabszolgákra, Közép-Kelet-Európában pedig nem akartak tudomást venni a paraszti és munkásréteg másféle vágyairól. Hatvány elképzelései szerint a 19. századi polgárság egyfajta politikai darwinizmust kezdett el vallani: mindenki előtt nyitva áll az érvényesülés útja, munkával vagyonhoz juthat bárki, az erős felemelkedik, a gyenge pedig alul marad a szabad versenyre alapuló társadalomban. Első megdöbbenés akkor éri ezt a polgárságot, amikor a világháború kitör. Ekkor a polgárok a túl sokáig megtűrt hűbéri rendszert hibáztatják miatta: „A magunkfajta polgári publicista azzal védekezett, hogy a középeurópai polgárság végzetes hibát követet el, midőn akár diplomáciai, akár politikai, akár katonai szerepében oly sokáig megtűrte a német junkert, a magyar gentryt s a német, magyar, de főleg Berchthold-féle osztrák mágnást.” A háború végén azzal szembe-sülnek, hogy a wilsoni elképzelések nem teljesültek, a polgári társadalom nem teljeseedik ki, az nem mindenkinek a vágya, ezért teljes zavar és tanácstalanság uralkodik:

„Ha Sieyes abbé ma kelne fel e tótágast álló, klerikalizmussal ölelkező, militarizmusba csimpaszkodó harmadik rend előtt, bizonyára ijedten csapná össze a kezét s így kiáltana fel: A polgárság, mely tegnap minden volt, úgy lehet, maholnap semmi sem lesz. Tolstói, Anatole France, Shaw, Barbusse, Romain Rolland, Wells, Ady, a polgárságból kikerült vezérek hátat fordítanak nekünk. Thomas és Heinrich Mann a polgári biztonságok

28 Korunk I(1926). december. Online: http://epa.oszk.hu/00400/00458/00238/korunk_EPA00458_1926_012_4210.html (2016. 10. 01.)

29 Augustin THIERRY francia történészről és a harmadik rendről írott könyvéről van szó: *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du tiers état, suivi de deux fragments du recueil des monuments inédits de cette histoire*. Meline, Cans et Cie, 1853.

30 Úgy tűnik mintha gondolatmenetében Hatvány két Alexis de Toqueville szövegre támaszkodna: *De la démocratie en Amérique* (1835/1840) valamint *L'Ancien Régime et la Révolution* (1856).

helyett csak a polgár tépelődéseit adják nekünk elő... Kialudtak a fények körülöttünk, sötétben tapogatózunk, előttünk a meredély, melybe zuzott fővel bukunk alá.”

Hatvany a legnagyobb veszélyt a proletárságban látja, úgy gondolja, hogy a polgári értékrend veszélyben van a proletárforradalom miatt, ezért a polgárság offenzív létből defenziába szorult, és így kell újrafogalmaznia magát. A szöveg második része különösen azokra az elmentmondásokra koncentrál, amelyek a kialakuló polgári értékrendben mutathatók ki a francia forradalom idején. A választójog, tulajdon és szabadság kérdéskörét járja körül ez a rész, hiszen Hatvany szerint ezek a tisztázatlan fogalmak vezettek a 20. századi polgári gondolkodás csődjéhez. A polgárság ugyanis bebetonozta magát saját jogaiba és kiváltságaiba, és mikor a negyedik rend ugyanezen jogokat kezdte követelni saját maga számára, fenyegetésként élte ezt meg.³¹ Hatvany saját jelenének tragédiáját abban látja, hogy nem létezik az egységes nép fogalma: parasztságra, munkásságra és polgárságra oszlik, és még a polgárságon belül is elkülönül a burzsoá. Szövege nem kínál választ semmire, utolsó soraiban a 20. század eleji polgár dilemmáit fogalmazza meg:

„Az engesztelhetetlen harcban, mint ez a nehézziparos, mint a jövő ellen szegülő osztálytudatos polgár álljak-e ki a proletár ellen? Avagy pedig érvényesítsem alapelvét annak az osztálynak, mely a magam osztályának nem csupán tőkéjét és hatalmát, hanem individualizmusra berendezett lényegét, valósággal életelvét igyekszik megsemmisíteni? Lehet-e kacérkodni a halállal? Szabad-e?

– Színt kell vallanod – mondja a filiszter –, ezek olyan idők, hogy fehérnek kell lenni vagy vörösnek.

Nem lehetek fehér. Nem lehetek vörös.

A polgárságomat megtagadni annyi, mint önmagamot megtagadni. A polgárság mellett kitartani annyi, mint a jövőt megtagadni. A polgár ama rémes dilemma előtt áll, hogy vagy önmagához vagy pedig a korához lesz hűtlen.”

A szöveg elsősorban a magyarországi olvasóknak szól, ezért választotta Hatvany megjelenési helyként a *Korunkat*. A bécsi lapok csak a legkritikább esetben jutottak el Magyarországra, de az induló kolozsvári lapnak olvasói voltak Budapesten, vidéken és a többi utódállamban is. Hatvany nem véletlenül fogalmazza meg saját tévedéseit is, szövegével azt próbálja bizonyítani, hogy a bécsi magyar emigránsok magyarországi üldözése jogtalan és felesleges.

---

31 Hatvany érzékletes hasonlatokat is felvillant szövegében, erre példa az alábbi: „Mintha csak azt mondaná a jólnevelt Janin, hogy a Marseillaise szép nóta, valahányszor a polgári jogokért való küzdelemben harsan fel, de csunya nóta, valahányszor a polgári jogokat és a polgári gyönyörűséget fenyegeti meg. Pedig a Marseillaise szövege és dallama mindig és mindenütt egyforma, de különböző helyeken és különböző alkalmakkor, mindig másképp verdesi a különböző dobhártyákat.”

Következő, 1927 májusában megjelenő témája már egy olyan kérdés körül csoportosul, amely az emigráció közben, de főleg utána meghatározza Hatvany gondolkodását. Az *Egy zsidó–magyar monológja* címmel közreadott szöveg³² a szerkesztői jegyzet szerint 1924-ben íródott, és a szerző elmondta a Kassán, Losoncon, Kolozsvárt, Nagyváradon és Pozsonyban tartott Ady-ünnepélyeken. Az Ady-tematika jelen esetben csupán elfedése annak, amiről a szöveg valójában szól: Hatvany küzdelme saját zsidóságával, magyarságával és az egyre kirekesztőbbé váló magyar kultúrával. Hatvany életútja, tevékenysége, írásai mind azt az elvet vallják, hogy a zsidóságnak asszimilálódnia kell a befogadó kultúrába. Ő maga kikeresztelkedik,³³ keresztény nőt vesz feleségül, megírja az asszimiláció regényét (*Zsiga a családban*), és publicisztikai írásait is ennek az elvnek rendeli alá. A magyar irodalom és kultúra szerves részeként tekint magára, olyan kritikust lát önmagában, aki az igazi magyar irodalmat minden körülmények között felismeri és méltányolja. Az ő lény az, mely kapcsolatot létesít a magyar múlt és magyar jövő között, ilyen értelemben a magyar irodalom mártírként tekint magára, aki fizikai valóját áldozza küldetése teljesítéséért: „Ami pedig, tisztelt és képzelt gyülekezet, e képzett Ady-seminárium előadóját illeti, lehet-e valaki más, mint magyar, aki Petőfin és Aranyon nőtt fel, Gyulaitól tanult és Ady mellett élt. Kezem azt a kezet szorongatta, mely »Kazinczy kezét« szorongatá s midőn kezem azután Adyéba kulcsolódott, az én érdemtelen lényemen keresztül, szinte testemen keresztül futott a magyar múlt a magyar jelenen át a magyar jövőndőbe”.³⁴ Mindezek ellenére azt kell tapasztalnia, hogy az az ország, melynek ilyen mértékben szeretne fia lenni, nem tart ígényt rá, és egyre gyakrabban bélyegzi meg:

„jaj nekünk, százszorosan jaj, akik csak arra hivatkozhatunk, hogy magyar földön nőttünk fel, magyar levegőt szíttunk, magyar a beszédünk, a magyarságnak adtuk testünket-lelkünket, vérünket, velőnket, veritékünket s mégis, ha magyar voltunkban mellőzés, bántalom ér, nem szabad panaszsra kinyitni a szájunkat, mert a kurzus-elmésség ránkolvassa menten: Zsidó, zsidó! (És a zsidó is szemünkbe röhög: »A fajtádat üldözik s te felkínálkozol az üldözőknek! Jól teszik a fajmagyarok, ha kiközösítenek érte«).”

Szövege hitvallásnak tekintendő, ilyen értelemben szorosan kötődik a korábbi *Korunk*-beli szöveghez. Abban polgári mivoltának dilemmáit, ebben pedig zsidó–magyarságának tragédiáját fogalmazza meg. Ez a belső válság tovább mélyül Magyarországra való visszatérése után, amikor nem csupán másfél évi börtönre ítéli Töreký Géza kúriai bíró, hanem súlyosan meg is alázza következő mondatával: „Ön lehet állampolgára ennek a hazának, de nem lehet fia”.³⁵ A kirakatperben elhangzó vádak következtében Hatvany elveti annak illúzióját, hogy létezik asszimiláció, hiszen a magyar haza az, amelyik ezt az asszimilációt megakadályozza:

32 HATVANY Lajos: *Egy zsidó–magyar monológja*. *Korunk* II(1927) május. (a továbbiakban HATVANY: *Egy zsidó–magyar monológja*) Online: http://epa.oszk.hu/00400/00458/00212/korunk_EPA_00458_1927_05_4309.html (2016. 10. 01.)

33 A kikeresztelkedésről és Hatvany saját zsidóságához való viszonyáról részletesen ír KONRÁD Miklós: *Hatvany Lajos „zsidókérdése”*. Szombat. Online: <http://www.szombat.org/kultura-muveszetek/hatvany-lajos-zsidokerdese> (2016. 10. 01.)

34 HATVANY: *Egy zsidó–magyar monológja*.

35 H. NAGY Péter: i. m. 84.

„Tíz év óta tudom a vádat: Zsidó származású ember nem is lehet magyar, nincs asszimiláció, nincs igazi beolvadás a magyar fajba”.³⁶ Mindaz tehát, amit az *Egy zsidó–magyar monológia* című szövegében megfogalmaz, érvényét veszti, vagy olyan általánosabb síkra terelődik, amely az emberek közötti nemzeti különbségtételt elvből elutasítja. Az 1927-es szövegben fogalmazza meg azt a tendenciát, mely a későbbiekben is nyilvános megszólalásra készteti, pedig pere végén a politikai életből való teljes kivonulását írja elő saját magának. Az általános érvényű humanitás elvesztése művészek esetében szerinte a legrosszabb dolog, ami megtörténhet:

„Akik pedig élnek, akik velünk a magyarnak leggyászosabb világát élik, nemzetek közti megértés és a társadalmi igazság jó ügyének tegnapi hangosai-harcosai, hajdan való szövetséges társaink, vezető barátaink: poéták! ó, mind-mind önzésbe süppedtek, gyáván elnémultak mögöttünk, elpártoltak tőlünk s az erőszak tanítóihoz vagy pedig épenséggel gyakorlóihoz szegődtek”.³⁷

A *Korunkban* Hatvany a későbbiekben ritkán szólal meg, annak ellenére, hogy Gaál Gábor folyamatosan kéri tőle a szövegeket. 1936-ban *Ady körül* címmel közöl írást azok ellen, akik Adyt saját politikai céljaiknak szeretnék kisajátítani, és már ebben a szövegben is akkor válik erélyessé a hangja, amikor a magyarság mibenlétéről értekeznek.³⁸ Következő írása Schöpflin Aladár ellen keletkezett,³⁹ de itt már érezhető a valódi probléma: korábbi nyugatos társai véleménye szerint megtagadják múltukat, a forradalmat, melyet korábban igaznak hittek, a fennálló politikai rendszerhez dörgölőznek, és elvtelen módon kiszolgálják azt. Nagyon súlyos és bizonyos esetekben kétségtelenül túlzó vádakot fogalmaz meg:

„Babits a Kisfaludy Társasági tagságot Ignotus ellen irt regényéért s az Ady hagyomány őrzőivel való összekülömbözésért, főleg pedig és mindekelőtt azért a nem alaptalan reményért kapta, hogy mint a Baumgarten-díj kurátora, a rendelkezésre álló pénzből juttat majd valamit a Kisfaludy Társaság tagjainak is. Szeretném hinni, hogy Kosztolányi édesen mélabús lírikus tehetségének vagy éppenséggel az Édes Annának köszönheti az egykor illusztris irodalmi társaság tagságát, melynek bizonyára elnöksége is megillette volna. Sajnos, a néhai költő ezt a tagságot a forradalom után, a hírhedt *Pardon* rovatban befutott ujságírói canossajárásának, Ady-ellenességének és opportunizmusának, szóval föltétlen gutgesinntsége kézzelfoghatóan nyilvánvaló jeleinek köszönhette. Ami pedig Szabó Lőrinczet illeti, neki ugyancsak kijár a Kisfaludy Társasági tagság, ha nem is éppen féltucat *versnyi* verséért, de nem is az olygarchák és nagykapitalisták szövetkezett hatalmaira mondott ritmikus átkaiért, még csak nem is műfordítói készségeért, hanem igenis váltig hangoztatott s még a *Népszava* körkérdésére

36 Uo. 88

37 HATVANY: *Egy zsidó–magyar monológia*.

38 Uő: *Ady körül*. *Korunk* X(1936). november. 967–970.

39 Uő: *A Schöpflin eset*. *Korunk* XI(1937). szeptember. 800–805.

adott válaszában is kifejtett meggyőződéséért, hogy bizonyos állitologos reformok megvalósítása érdekében nem ragaszkodik a népképviselőhöz, – aminthogy Szabó azt sem titkolta el soha, hogy a nép védelmét tőle telhetőleg a vérség és a fajta védelmére szeretné szorítani”.⁴⁰

Itt Hatvany tragédiájának újabb szegmensét láthatjuk: ő, aki korábban a magyar kultúra testének tekintette saját fizikai valóját, azok ellen szólal fel vehemensen, akik magyarkodásukat túlzásba viszik. Végzetesen elszakadnak egymástól a korábbi nyugatos társak, és Gaál Gáborral egyetértésben úgy vélik, hogy Babits és a *Nyugat* egyre inkább jobbra tolódik. Hatvany nehezen tudja feldolgozni, hogy azok az ideológiák, melyeknek egykor ő is híve volt, egyre inkább radikalizálódnak, és így szinte minden térfélről kiszorul. A Gaál Gáborral zajló levelezésből az is kiderül, hogy negatív hangú cikket akart közölni a Márciusi Frontról, pedig a dunai népek önrendelkezésén alapuló revíziónak korábban ő is híve volt, így egészen biztosan a nacionalista hangok és a népi írótól való mindenkor távolságtartás volt az, ami olyan mértékű negatív kritikára készítette, amelynek megjelentetését Gaál nem vállalta.⁴¹ A továbbiakban Hatvany csak álnévvel publikál a *Korunk*ban, 1939-ben yr szignóval elmarasztaló kritikát közöl a *Nyugat* legújabb számáról.⁴² Karinthy és Szerb Antal szövegét leszámítva mindenkiről negatívan szól ugyanannak az ideológiának a jegyében: nem lenne szabad, hogy a magyar írók a kozmopolitizmus helyett a túlzott magyarkodást válasszák. Ezért csalódik a korábban nagyra tartott Cs. Szabó Lászlóban is:

„A hazai határok közé zárkozó kulturával és honi-rög-aesthetikával szemben, európeér volt. Szóval, ha nem is az internacionalizmus, de mindenesetre a kozmopolitizmus gyanújába esett, – s még némi liberális, demokratikus, urbánus és szociális árnyfoltok is estek Cs. Szabó Lászlónak cikornyás, babitsi klasszicizmusban szenvelgő és tetszelgő alakjára. Ezért kellett neki a háborús veszedelem napjait felhasználnia az önigazolásra, – azaz, hogy megtagadnia »fiatalkori idegenrajongását« s felhívnia figyelmünket, hogy benne a »magyar érze, a magyar reszket.« Ez az, amit Ady még a világháború éveiben sem cselekedett. Épp ellenkezőleg. A felébredt sovínizmussal szemben csak azért is kozmopolita hitet vallott”.⁴³

Úgy tűnik, leginkább Babits irritálja minden szinten Hatvanyt, ezért nem kíméli feleségét, Török Sophie-t sem, akit tehetségtelen, nívótlan szerzőnek titulál, és nem érti *Nyugat*-beli jelenlétét. Hatvanynak nem csupán azzal kell szembenéznie, hogy korábbi szerzőtársai ideológiailag mennyire eltávolodtak tőle, de ez a szembenézés alkotói módszerére is hatással van. Kritikusként ugyanis az irodalmi alkotást tekintette elsődlegesnek, az esztétikai érték mindig fontosabb volt számára, mint a szövegek szerzője. Az 1930-as években viszont nem tud eltekinteni a jobbra tolódó szerzők személyétől, és többé nem a műalkotások esztétikai nívója

40 Uo. 803–804.

41 Hatvany Lajosnak, 1937. szept. 13. Gaál Gábor *Levelek* 402–403.

42 yr [HATVANY Lajos]: *Magyar holmi (A Nyugatról)*. *Korunk* XIII(1939). június. 559–561.

43 Uo. 559.

számít az ítéletalkotásban, hanem a szerző politikai irányultsága. 1939-ben még két szöveget publikál Kováts Ágoston név alatt, az egyik a Szekfű-féle történetírás földbe döngölése, a másik pedig egy nagyobb terv részlete: a Széchenyi-család bemutatása, melyből itt a nemzet-ségalapító Széchenyi Györgyről értekezik.⁴⁴ A korábban elmondottak szerves folytatása a Szekfű Gyula történetírói módszere és ideológiája elleni kirohanás, hiszen abban a feudális viszonyok visszatérését és a nemzet fogalmának kisajátítását látja:

„Misem természetesebb, mint hogy a határaikon kívül egymásnak induló, határaikon belül feudális és kapitalista, rendi és faji privilegiáltak részére lefoglalt nemzeti közösségek, melyeknek oly kevés közük van az egyenjogú polgárok igazi nemzetéhez, a hazához, éppen nem arra rendezkedtek be, hogy a humanisztikum hordozójának a homo-nak életét kimélték, hanem ellenkezőleg, hogy az emberrel együtt kiirtsák a humanizmust is”.⁴⁵

A megjelenés időpontjában Hatvany már második emigrációjában van Angliában, és ez a menekülés sokkal inkább megviseli, mint az első. Nem csodálkozhatunk ezeknek a szövegeknek a hangnemén, hiszen azokat az eszméket látja sorra megsemmisülni, amelyeknek az életét szentelte. Az erdélyi hagyományból leginkább Bölöni Farkas Sándor személyéhez kötődik, akinek kis könyvet is szentel,⁴⁶ és csodálja benne a hagyományos értékrenden felülemelkedő, a demokrácia alapelveit hirdető székely nemes figuráját. Ehhez képest hiába ad hangot erdélyi fórumokon is mélységes csalódásának, ugyanaz a tragédia éri, mint korábban mindig: sem a jobb, sem pedig a baloldalon nem fogadják el és be. Úgy tűnik, egyedül Ligeti Ernő érti ezt a meghasonlottságot, aki a *Zsiga a családban* című kötetről írott kritikájában⁴⁷ rámutat arra, hogy nem a származás tesz valakit magyar íróvá, és az sem állja meg a helyét, hogy mindenki csak a saját körülményeiből adódó témákhoz nyúlhatna. Ő ekkor még hisz az asszimilációban, tragikus halála bizonyítja tévedését:

„Ha nincs asszimiláció, Herceg Ferencnek, az asszimilálódott svábnak nem lett volna szabad megírni a Gyurkovics lányokat és az Ocskay Brigád-erost és a legjobb esetben is meg kellett volna maradnia a Hét svábnál. És a zsidó származású Sik Sándor sohasem írhatott volna keresztény verseket. Sőt Petőfit is meg lehetett volna akadályozni e cimen, hogy magyarul írjon, mert a szerb ember írjon szerbeknek”.⁴⁸

44 Kováts Ágoston [HATVANY Lajos]: *Az új magyar történetírás szelleme*. Korunk XIII(1939). szeptember. 737–747 (a továbbiakban KOVÁTS [HATVANY]: *Az új magyar történetírás*); Uő: *A nemzetségalapító Széchenyi György*. Korunk XIII(1939). november. 913–927.

45 KOVÁTS [HATVANY]: *Az új magyar történetírás* 746.

46 Uő: *Egy székely nemes, aki felfedezte a demokráciát*. Káldor, Bp., 1934.

47 LIGETI Ernő: *A magyar–zsidó asszimiláció regénye (Hatvany Lajos: Zsiga a családban)*. Korunk II(1927). március. 229–232.

48 LIGETI: *i. m.* 230.

3. AZ ADY-EMLÉKEZET ÁPOLÁSA ÉS ENNEK PARTIUMI/ERDÉLYI SZÁLAI

Hatvany Ady halála után nem sokkal a hagyatékot, szerzői jogokat és bevételeket Csinszkára ruházta, nem mondott le azonban az Ady-emlékezet ápolásáról, és az Ady-kultusz megteremtése is neki köszönhető. Ebben a rövid alfejezetben nem térek ki ennek minden aspektusára, inkább azt szeretném bizonyítani, hogy Hatvany ebben az esetben is csapdába esett: végül pont azok nem értik meg elképzeléseit, akiket közelíteni szeretne egymáshoz. Hatvany meggyőződése volt, hogy Ady magyarsága nemesebb volt a nemzeti elfogultságnál, ezért költészete katalizátora lehet a közép-kelet-európai egymásra találásnak és barátságnak. Még az 1927-es *Korunkban* megjelent szövegben is ezt vizionálja: „Ady magyarsága, aki süvöltő eszmebarrikádokon akart egy nagy ölelésben találkozni románnal, szlovákkal, szerbvel, svábbal, szásszal, Ady magyarsága a türelemnek és megértésnek ebből a nagyszerű hagyományból merítő magyarság volt”.⁴⁹ Ez az elképzelése tárgyalt időszakunknál korábbi ered.⁵⁰ Hatvany már az *Esztenő* 1918-as számaiban is a nemzetiségek megbékélését, a háború utáni együttélés lehetőségeit kutatta publicisztikai tárgyú írásaiban. Később, a háború után az emigrációban élő Hatvany boldogan csatlakozik azokhoz a törekvésekhez, amelyek Nagyváradról indulnak és különböző Ady-társaságok létrehozásán fáradoznak.⁵¹ A nagyváradi Ady-társaság története nagy vonalakban ismert, bár még mai napig is vannak tisztázatlan kérdések.⁵² Az első Ady-társaság már 1919. február 19-én létrejött, ennek vezetője az egykori holnapos Antal Sándor volt, tagjai között egykori holnaposok és már a nem Váradon élő tiszteletbeli tagok is helyet kaptak.⁵³ Ebben a társaságban Tabéry Géza is szerepet vállalt, az első ülést az ő elnöklétével nyitották meg, sőt rövid ideig a Tanácsköztársaság uralma alatt is működhettek, az ezt követő ostromállapot viszont megbénította a működést, és később sem kaptak működési engedélyt.

Tabéry szerepe jelentős lesz a későbbiekben, az 1922-es Ady-társaság tervénél, amelyben Hatvany Lajosnak is több szerep jut. 1922-ben ugyanis az egykori Szigligeti Társaság kíván Ady-ünnepséget szervezni, ugyanakkor viszont Fehér Dezső is szervezkedésbe kezd, az ellenünnepség meghívottai Ignotus és Octavian Goga lettek volna. Ennek kapcsán írja Tabéry

49 HATVANY: *Egy zsidó–magyar monológja*.

50 Egy korábbi tanulmányomban az Ady-kultusz ápolásának módját Hatvany aktivista cselekvésmin-táiból vezettem le. Akkor hosszabban írtam erről, most csak azokat a részeket emelem ki, amelyek fontosak a gondolatmenet megértéséhez. BIRÓ Annamária: *Az aktivizmus megjelenési formái a 20. század elején = Átmenetdiskurzusok. Irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*. Szerk. BÁNYAI Éva. RHT–EME, Sepsiszentgyörgy–Kvár, 2015. 123–136.

51 Azért sem ismeretlen Hatvany számára az az eljárás, mely Adyt különböző ideológiai harcok fősze-replőjeként kezeli, mert a bécsi emigrációban szintén hasonlóképpen kezelik a halott költő szelle-mét: a polgári radikalizmus és a forradalmi hevület is Horthy Magyarországnak téves stratégiáit igazolják általa. Lásd pl. MARKOVITS Györgyi: *Az „emigráns”-Ady (Dokumentumok, mozaikok a ho-niak két háború közötti Ady-irodalmából)*. Irodalomtörténet 1977. 4. sz. 1013–1024.

52 A társaság történetének rekonstrukciójához az alábbi szövegeket használtam fel: BAKÓ Endre: *A nagyváradi Ady-társaság*. Alföld 1979 5. sz.; Uő: *Polémia az Ady-Társaság körül*. Várad 2013. 4. sz. Online: <http://www.varad.ro/node/745> (2016. 10. 01.)

53 A viták azonban már ekkor elkezdődtek, mivel Emőd Tamást csak szavazással választották be, polémia kezdődött közte és Zsolt Béla között a Nagyvárad hasábjain.

híressé vált *Tiltakozom! Üzlet Ady Endre sírja fölött* című írását. A nagyváradi eseményekről magát Hatvanyt is értesítik. A Hatvany-hagyatékban található egy szignálatlan levél, amely vázolja a két ünnepség célját és törekvéseit és figyelmezteti Hatvanyt, hogy amennyiben Fehér Dezsőék kezdeményezését támogatja, olyan nemzetiségi ellentétekbe ütközhet, amit Bécsből nincs lehetősége átlátni.⁵⁴ Fehér Dezső kezdeményezését nyíltan a román nacionalizmus tevékenységeként aposztrofálja, melyet a magyar–román közeledés köntösébe bújtatnak: „Tartok tőle, hogy H. L. nem ismeri eléggé a romániai viszonyokat és személyeket, s így anélkül, hogy ez akarná, – amikor azt hiszi, hogy csak önzetlenül Adyért, magyar irodalomért dolgozik, – tevékenysége itt oly beállásban szerepelhet, hogy magyar írók ellen és román politikai cél szolgálatában működik, ha ebben a második »ellenünnepélyben« bármi szerepet vállal”.⁵⁵ Különösen Octavian Goga kultuszminiszter jelenlétét kifogásolja a levélíró, akit minden jó szándéka ellenére a hivatalos román álláspont képviselőjének tart. Hatvany Lajos viszont nagyon is tisztában volt a vita szereplőivel, hiszen már a Bécsben kiadott *Jövő* című lap⁵⁶ 1921. november 27-i számában nyílt levelet fogalmazott Gogának, melyben az Ady-szellemiség autentikus letéteményeseit az emigrációban, valamint az utódállamokban élő magyarokban nevezi meg,⁵⁷ és felszólította Gogát a nemzetiségi közeledési kísérletek nyílt támogatására: „Ismét kellene egy nagy hálózatot fonni, amely a szomszéd államok magyarjait és az emigráns magyarságot összekapcsolja a három új nemzet népével, annak a költőnek nevében, aki először intett e nagy összefogásra”.⁵⁸ A továbbiakban is az ilyesfajta kezdeményezéseket támogatja, azért örömmel ad teret bécsi lapjaiban a Keresztury Sándor nevéhez köthető kezdeményezésnek, mely nemzetközi jellegű közművelődési egyesület formájában kísérelte meg újjászervezni a nagyváradi Ady Endre Társaságot. Ennek a kezdeményezésnek az alapját a Henri Barbusse és Romain Rolland által elindított Clarité-mozgalom képezte, amely az általános humanizmus szellemében volt hivatott a szomszédos népek értelmiségét baráti közösségbe tömöríteni. A társaság programja mind a nagyváradi *Cele trei Crișuri*,⁵⁹ mind pedig a bécsi *Jövő*⁶⁰ című lapban megjelent, Hatvany pedig boldogan üdvözölte azt a kört, mely tagjai közé számlálta a nagyváradi magyar újságírók egy részét, az ekkoriban felfedezett Gulácsy Irént és a román értelmiség nem elhanyagolható tagjait. Bár nincs konkrét forrásunk, valószínűnek tartom, hogy a társaság a magyar munkatársak távolmaradása miatt nem jött létre. Törekvéseit nem csupán az erdélyi magyar értelmiségiek, hanem a románok is elutasítják, és

54 Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára: MS 375/137. A nagyváradi Szigligeti Társaság Ady ünnepélyéről

55 Uo.

56 A lap történetéhez lásd KERÉKES Amália–PÉTER Zoltán: *Internationalität – Integration – Vermittlung. Die Wiener ungarischsprachige sozialdemokratische Presse in der Anfangsphase der Ersten Republik*. Kakanien, 2007. 1–25. Online: http://www.kakanien.ac.at/beitr/emerg/AKerekes_ZPeter1.pdf (2016. 10. 01.)

57 „A mai Budapesten, amelyet Bethlenek és Horthyak, Bánffyok és Héjjasok, Rádayok és Gömbösök tartanak a terror szőgyenletes börtönében, nem lehet Ady Endre kimerítő kultuszát üzni.” *Jövő* 1921. nov. 27.

58 Uo.

59 *Cele trei Crișuri*. 1922. 05. 15. Nem hanyagolható el az a tény sem, hogy ebben a szövegben újságíró-szövetségről van szó, és bár a program teljesen azonos a *Jövő*-ben megjelenttel, nem említi Ady Endre nevét, csupán demonstráló idézetet hoz tőle a népek közeledésének szükségességére.

60 *Jövő*. 1922. július 28., 1922. november 7.

itt ismét Hatvany teljes kudarcának lehetünk szemtanúi. 1923-ban a *Gândirea* nevű lap az igen sokatmondó *Maghiarocentrism* címmel névtelenül jelenteti meg azt az írását,⁶¹ amely az Ady-társaságok totális elutasításával ér véget. Hatvanyt itt több oldalról is támadás éri, a felületesen tájékozott szerző szembeállítja őt Jászi Oszkárral, és ebből a szembeállításból Hatvany kerül ki vesztesként. Mindennek az oka az 1921-ben megjelent *Das verwundete Land* című könyve,⁶² melyet az ismeretlen szerző a magyar szupremácia propagandaanyagának tekint.⁶³ Ezzel Hatvanyt ki is iktatja a komolyan vehető magyar szerzők közül, és Jászi Oszkár pozitív lefestése (melynek fő eleme sovinizmusellenessége) is csak hatásvadász eszköz, ezzel bizonyítja, hogy a magyar felsőbbrendűségi tudat még a legkiválóbb elmékből sem hiányzik. A Duna menti népek értelmiségének kölcsönös közeledési szándékáról van szó, amiért kezdetben mindenki lelkesedik. A szerző szerint a nem magyar népek képviselői akkor csalódnak mélyesen, amikor ezt a ligát Ady Endréről kívánják elnevezni, hiszen ebben újra csak a magyar vezetői szándékot látják. A szerző ezek után Budapestet egy hatalmas pókként ábrázolja, mely sorra felfalja a körülötte levőket.

Hatvany lassan szinte mindenkitől eltávolodik: az emigráció magyarjai az utolsó nacionalistát látják benne,⁶⁴ aki mindig hazavágyódik, az erdélyi magyarok a romániai viszonyokat csak felületesen ismerő kívülállót, a románok a magyar szupremácia képviselőjét, a magyarországi magyarok pedig a zsidót, aki részt vett a Károlyi Mihály-féle kormányban. Miközben Hatvany egyáltalán nem változtatta meg pacifista elképzeléseit, célja mindvégig a polgári demokrácia megteremtése volt.

LAJOS HATVANY'S TRANSYLVANIAN QUESTS

Keywords: *Lajos Hatvany, Gábor Gaál, emigration, Korunk journal, early 20th century ideologies*

Lajos Hatvany emigrates to Vienna in 1920, where he continues to be engaged in publishing and studies the questions of Hungarian literature, but feels an unappeasable desire to return to Hungary. Because he has an arrest warrant there, in order to live in dominantly Hungarian environment he chooses Transylvania, where he repeatedly travels to. This study investigates the types of activities he pursues in the emerging minority culture. By the current state of the processing of Hatvany's legacy, the posed problem can be studied on three levels: 1. his Transylvanian relations, based on the correspondence published and on some of his letters remained in form of manuscripts; 2. his writings appeared in Transylvanian periodicals, the reception of his work in Transylvania; 3. nurturing of Ady's memory and the Partium/Transylvanian threads of this.

61 *Maghiarocentrism*. Gândirea III(1923). 7. sz. (a továbbiakban *Maghiarocentrism*) 166–167.

62 HATVANY Lajos: *Das verwundete Land*. Leipzig, 1921.

63 *Maghiarocentrism* 166.

64 „... neki egy sokkal-sokkal fontosabb ügye van: hazamenni. Ezt nem érti itt senki. Én látom. Látom, hogy ennek is van értelme. Ő az utolsó magyar nacionalista. Az utolsó – és ebben romantika van, és én ezért se tudnám bántani, mert ha valakinek, úgy őneki nincs igaza benne.” Gaál Gábor Komlós Aladárnak. Wien, 1922. márc. 31. GAÁL Gábor *Levelek* 9.

RELĂȚIILE TRANSILVĂNESE ALE LUI LAJOS HATVANY

Cuvinte-cheie: *Lajos Hatvany, Gábor Gaál, emigrație, revista Korunk, ideologii de la începutul secolului XX.*

Hatvany Lajos a emigrat la Viena în 1920, unde și-a continuat activitatea prin editarea unor reviste și analiza problemelor literaturii maghiare, având însă o dorință insurmontabilă de a se întoarce în Ungaria. Acolo, aflându-se sub urmărire, a preferat Transilvania unde a efectuat călătorii în mai multe rânduri. Articolul analizează activitatea lui în cadrul culturii minoritare, care era în formare în acea perioadă. Pe baza situației actuale a patrimoniului lui Hatvany, problema se poate analiza pe 3 niveluri: 1. cercul său de relații din Transilvania pe baza corespondenței publicate și a unor scrisori rămase în manuscris, 2. scrierile sale în revistele transilvănene, recepția din Transilvania a operelor acestuia, 3. cultul memoriei lui Ady Endre și legăturile ale acestei preocupări cu Partium respectiv Transilvania.